

Ономастичні одиниці у складі юкстапозитів народнопоетичної творчості

У статті проаналізовано основні тенденції вживання юкстапозитів народнопоетичної творчості. Прокласифіковано антропоніми, топоніми і гідроніми відповідно до мовно-національної картини світу та історичних реалій.

Ключові слова: етнолінгвістика, юкстапозити, антропоніми, гідроніми, топоніми.

В статье проанализировано основные тенденции использования юкстапозитов в фольклорных текстах. Проклассифицировано антропонимы, топонимы, гидронимы соответственно с национальным мировоззрением и историческими событиями.

Ключевые слова: этнолингвистика, юкстапозиты, антропонимы, гидронимы, топонимы.

The main trends of usage juxtapositions in folk art are analyzed in the article. It has been clarified anthroponyms, toponyms and hydronyms in the linguistic-national and historical contexts

Key words: ethnolinguistics, juxtapositions, anthroponyms, hydronyms, toponyms.

Мова усної словесності стала самостійним предметом вивчення лише з середини ХХ ст.. У славістиці завдяки працям польських та російських дослідників Й. Оссовецького [6], Є. Артеменко [3], О. Хроленка [10],

Є. Сероцюка [15] сформувалася окрема галузь філології, яка виникла на межі фольклору, стилістики і мовознавства – лінгвофольклористика. Для номінації цього напрямку американські вчені, зокрема, Р. де В. Ренвік та Г. М. Хоенісволд у праці «A proposal for the study of folk – linguistics» (1966) використовували термін «фольклорна лінгвістика» [13]. С. Толстая, досліджуючи науковий доробок Єжи Бартмінського, зазначає, що він «(...) рішуче ламає кордони, які розділяють різні галузі гуманітарних знань: спочатку кордони між діалектологією й фольклористикою, потім між лінгвістикою, фольклористикою й етнологією (культурною антропологією); повертає філології її синтетичний характер (...)» [14; s. 9]. Звідси зароджується етнолінгвістична школа Єжи Бартмінського. У цьому ключі О. Хроленко пише: «У наш час курські лінгвофольклористи зосередили свої зусилля на чотирьох напрямках – фольклорна лексикологія, фольклорна лексикографія, фольклорна діалектологія і кроскультурна лінгвофольклористика» [4; с. 8]. Дослідники зазначають про те, що «основою кроскультурної лінгвофольклористики є порівняння фольклорно-мовних явищ, що належать усній народній творчості двох і більше етносів. Ціль кроскультурної лінгвофольклористики – виявити культурні смисли, акумульовані в окремих лексемах, формулах, текстах і в сукупностях текстів як атрибутів фольклорної картини світу і як маніфестантів етнічної ментальності (...)» [9; с. 49].

Проблема укладання словника мови фольклору висвітлена у низці праць С. Нікітіної, зокрема у «Тезаурусе языка в машинном ракурсе». Предметом опису в словнику мови народної поезії, як зауважує дослідниця, повинна бути структура семантичного поля фольклорного слова, система його усталених парадигматичних і синтагматичних зв'язків у певній сукупності текстів [5].

Матеріали народної поезії слов'ян загалом та української зокрема, записаної переважно в Карпатах і на Поліссі, використано у виданні «Славянские древности: Этнолингвистический словарь», укладеному М. Толстим [8].

Особлива увага у народнопоетичних текстах належить юкстапозитам. За допомогою цих складних слів не лише вдалося створити нові поняття, а й висловити емоційно-оцінне ставлення до історичних подій того часу, а також до осіб, які безпосередньо брали участь у них або навіть творили їх.

Якщо за словами Л. Азарової і Л. Радомської статус юкстапозитів досліджували А. Білецький, М. Біленко, Л. Булаховський, В. Фрідрак, А. Шеляховська, В. Русанівський та низка інших дослідників, то розвідки ономастичних одиниць у складі юкстапозитів народнопісенної творчості майже не зафіксовано. [1 ;237-238]. **Актуальність теми** полягає у виокремленні юкстапозитів, складовою яких є ономастичні одиниці і з'ясуванні семантичних значень таких юкстапозитів. **Об'єктом** є зразки народнопоетичної творчості. **Предметом** є ономастичні одиниці у складі юкстапозитів.

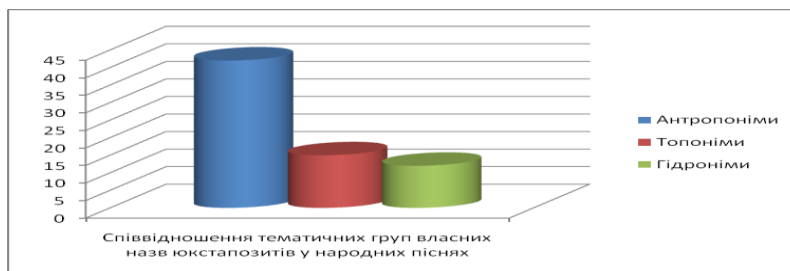
Метою нашої статті є систематизація юкстапозитів відповідно до їхніх обох компонентів. У контексті поставленої мети сформульовані такі основні **завдання**:

1. Згрупувати слова у три розряди за значенням: антропоніми, гідроніми, топоніми;
2. Здійснити класифікацію антропонімів:
 - за родами;
 - за стилістичним забарвленням (позитивна/негативна конотація).
3. Проаналізувати гідроніми як виразники національної свідомості українців;
4. З'ясувати історичне підґрунтя топонімів.

Утворення юкстапозитів – це своєрідний спосіб як розширення, так і конкретизації певних реалій життя, що найчастіше передавались словосполученнями. Л. Азарова та Л. Радомська наголошують на «лінгвальному статусі юкстапозитів, що виражаються у постійній номінативності, семантичній цілісності, ідіоматичності та цільнооформленості» [1; 241]. Під постійною номінативністю розуміють таке значення, яке об'єктивно існує та реалізується в

мові та мовленні на відміну від словосполучення, що кожного разу вибудовуємо залежно від комунікативної ситуації. Під семантичною цілісністю розуміють більш стійку ознаку, означене поняття, як *трута-зілля*, *огірок-жовтяк*. Термін «ідіоматичність» близький до поняття семантичної цілісності, проте означає ширшу дефініцію юкстапозита, аніж його компонента. Поняття цільноформленості, під яким мається на увазі закріплений порядок компонентів, меншою мірою репрезентується юкстапозитами народнопоетичної мови [1; 238 - 239].

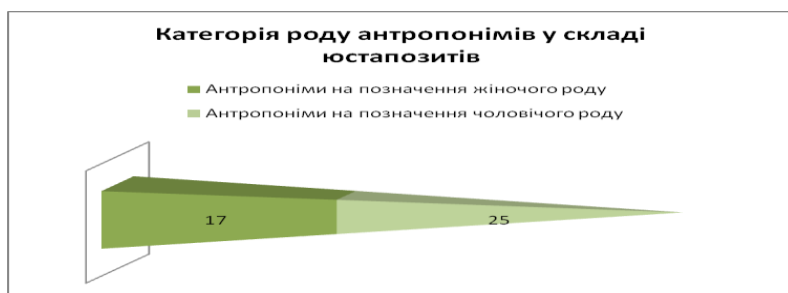
Серед досліджуваних нами ЮНТ (юкстапозити народнопоетичної творчості) компонентом є власні назви людей, населених пунктів та водоймищ. В ономастиці є відповідні розділи – антропоніміка, топоніміка, гідроніміка.

Діаграма 1. Співвідношення тематичних груп власних назв ЮНТ.

Якщо класифікувати антропоніми за родами, то співвідношення між чоловічим і жіночим родами варіюється у переважанні саме чоловічого роду (25 слів чоловічого роду і 17 слів жіночого). Юкстапозити чоловічого роду є домінантними в думах та історичних піснях, оскільки у них оспівується героїчна боротьба українського народу з татарськими, турецькими та польсько-шляхетськими загарбниками. Тенденція до особової конкретизації учасників подій, оспівуваних у думах, пояснюється наявністю імен і прізвищ історично підтверджених і таких, що документально не засвідчені, часто в супроводі вказівки на соціальний стан, рід занять або ж територіальне походження носія: *Хмельницький-гетьман*, *Якименко-осаул*, *Филоненко-полковник*, *Павлюк-хорунжий*. У календарно-обрядових, жартівливих і родинно-побутових піснях

наявні ЮНТ обох родів, оскільки основним призначенням цих жанрів є зображення стосунків між чоловіком і жінкою в побуті: *Горпинка-дівка, Іванко-хлопець, Мацько-стрілець, Яриня-робітниця*.

Діаграма 2. Категорія роду антропонімів у складі юстапозитів.

Позитивну і негативну конотацію юстапозитам надають суфікси зменшувано-пестливості -ют- + -к-, -очк-, -еньк- (*Анютка-княгиня, Гандзя-дівочка, Ганночка-серце, Павлуньо-вояченько*), суфікси згрубілості -ищ- та ін. (*фрузиня-ледащиця*). Негативне і позитивне значення створюється не тільки суфіксами, а й компонентами, що є загальними назвами: *змія-Катерина* («Із наказу змії-Катерини» [11; с. 16]). На позначення назв осіб із пестливим значенням використовують юстапозити із повторюваним компонентом **голубка (-чик)**: *Наталка-голубка, Микола-голубчик, Микита-голубчик, Марко-голубчик, Йванко-голубчик*.

У складі антропонімів, одними із компонентів на позначення назв осіб можуть бути ті, що виражають:

- родинні зв'язки: *Дмитро-брат, Олена-тета* (тітка);
- рід занять: *Мацько-стрілець, Павлуньо-вояченько, Хвилецький-капітан*;
- простежуються юстапозити із компонентом сакрального змісту: *Христос-пан, Ілля-пророк*.

На означення місцевості, де відбувалися битви козаків з турками, татарами та польською шляхтою, в народнопоетичній творчості найчастіше вживаються топоніми, інколи гідроніми. Характерною рисою топонімів є їхній зв'язок із

певними історичними подіями: *Канада-небога* (масова еміграція українців), *Савур-могила* (назву могили козака Савура або Сави чи Савки, який загинув на височині в нерівному бою з ординцями), *Січ-матір*, *ненька-Україна*, *Україна-мати* – у наведених прикладах компонент мати вказує на тісний духовний зв'язок із описаним об'єктом.

Гідроніми із складником «Дніпро» є образами-символами держави Україна, які підсилюються компонентами «батько» і «дід», що уособлюють прародителів: *Дніпр-батько*, *Дніпро-дід*. У контексті читаємо: «*Дніпр-батьку, Славуто! Сам собі думаю да гадаю, що твоїх козаків у собі не видаю* [11; с. 70].

Отже, згрупувавши слова у три розряди за значенням: антропоніми, гідроніми, топоніми, ми простежили більш частотне вживання ЮНТ антропонімів чоловічого роду. Стилiстичний ефект позитивного та негативного значення юкстапозитів досягається шляхом використання суфіксів пестливості та згрубілості. Цікавими є використання гідронімів у значенні топонімів.

Література:

1. Азарова Л., Радомська Л. Проблеми статусу іменників-юкстапозитів у сучасному мовознавстві / Л. Азарова, Л. Радомська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Збірник наукових праць. Випуск ІХ. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. – С. 237–241.
2. Данилюк Н. Лінгвокультурологічні студії у другій половині ХХ на початку ХХІ століть / Н. Данилюк // Народна творчість та етнографія. – 2007. – №3-4. – С. 4–9.
3. Лінгвофольклористика : сб. научн. статей. – Курск : Изд-во Курск. гос. ун-та, 2008. – Вып. 14–90 с.
4. Никитина С. Тезаурус языка фольклора в машинном ракур-се / С. Никитина // Фольклор. Проблемы тезауруса. М. : Наследие, 1994. – С.27–47.

5. Оссовецкий И. Язык фольклора и диалект. – В кн. : Основные проблемы эпоса восточных славян / И. Осовецкий. – М., 1958. – с. 172–190.
6. Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В 5 тт. (Под ред. Н.И. Толстого). Т. 1-3. – М., 1995, 1999, 2004.
7. Толстая С. Этнолингвистика Ежи Бартминьского / С. Толстая // Бартминьски Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике.- Москва: Индрик, 2005.- С. 9-10.
8. Хроленко А., Бобунова Н., Завалишина К. Сопоставительная и кросскультурная лингвофольклористика / А. Хроленко, Н. Бобунова, К. Завалишина // Весник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. – 2004. – №2. – С.47-52.
9. Хроленко А. Лингвокультуроведение. Курск: Изд-во Курск, госпедун-та, 2000. - 167 с.
10. Українські народні думи та історичні пісні: Зб.: Для серед. та ст. шк. віку / Упоряд., приміт. О. М. Таланчук; Передм. Б. П. Кирдана; Худож. К. О. Музика. – К. : Веселка, 1990. – 239 с.: іл. – (Шк. б-ка).
11. Українські народні жартівливі пісні / Упорядкув. В. Ясіпка.- К.: Техніка, 2005. – 232с. – (Народні джерела).
12. Hoenigswald H.M.. A proposal for the study of the folk-linguistics. "Sociolinguistics", The Hague - Paris, 1966, 16-20.
13. Lidia Nępop-Ajdaczyć. Polska etnolingwistyka kognitywna: Pomoc dydaktyczna.- Kijów: Centrum wydawniczo-poligraficzne "Uniwersytet Kijowski", 2007. - S. 8-21.
14. Sierociuk J. Elementy interdialektane w polskich pieśniach ludowych / na przykładzie nazw lasu // Jezyk polski. – 1976. – t.56. – s. 193-203.
15. Я сьогодні щось дуже сумую Українська народна пісня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: www.pisni.org.ua/songs/84909.html.